

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA UNELE DICȚIONARE GERMANO-ROMÂNE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

ANA-MARIA MINUȚ¹, ION LIHACIU*

1. INTRODUCERE

Atunci când se ia în discuție evoluția diferită a românei, inclusiv în ipostaza de limbă literară, față de limbile romanice occidentale, este evidențiată, printre altele, continuitatea mai redusă, în cazul ei, între faza veche și cea modernă. Dacă idiomurile neolatine occidentale au avut în modelul latin, a cărui persistență a fost asigurată de biserică și de cultura medievală, o sursă constantă de îmbogățire și perfecționare, în schimb româna, mult timp izolată de romanitatea occidentală, lipsită de prezența continuă a modelului latin, influențată de limbi numeroase și puternic marcată la nivel cult de slavonă și de neogreacă, a rămas într-o poziție diferită, iar conștientizarea originii latine a avut o puternică țintă identitară. Perioada de după 1780, de intense și numeroase transformări, se caracterizează printr-o activitate amplă de cultivare a limbii, generată de constatarea posibilităților de expresie mai reduse ale românei în comparație cu idiomurile occidentale. Atitudinea pragmatică a cărturarilor Școlii Ardelene, pe deplin adaptată la realitățile politice, sociale, culturale ale timpului, s-a concretizat, pe de o parte, în elaborarea de dicționare și gramatici, care aveau rolul de a face din româna literară un instrument de comunicare perfecționat. Pe de altă parte, iluminiștii ardeleni au meritul fundamental de a fi inițiat acțiuni organizate de difuzare, prin lucrările lor teoretice și practice, traduceri și originale, a științei și culturii Occidentului latin.

Dacă, pentru Școala Ardeleană, prima treaptă în modernizarea limbii române a constat în „regăsirea latinității” (Oprea, Nagy 2002: 78), etapa următoare a urmărit perfecționarea mijloacelor ei în special pe baza latinei și apoi pe baza limbilor romanice. Celelalte influențe (neromanice), inclusiv cea germană, au fost evaluate și raportate la situația din latină și au avut șanse să se impună pe termen lung în special dacă ofereau elemente cu pornirea în latină. În această perioadă, sunt unanim recunoscute utilitatea și însemnătatea germanei pentru amplificarea vocabularului intelectual, caracterizat până în acel moment prin numeroase „goluri” ale posibilităților expresive. Latiniștii recunoșteau pe deplin importanța germanei și se raportau la ea având în vedere atât statutul ei de „lingua franca” în interiorul

¹ Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România (minut@uaic.ro / lihaciu@uaic.ro).

Monarhiei Habsburgice, cât și superioritatea culturii germane, așa cum rezultă din gramaticile româno-germane, dicționarele bilingve și poliglote care au în componență germana sau lucrările din diverse domenii traduse sau prelucrate din germană.

Mărturie stă, astfel, *Lexiconul românesc-nemțesc* încheiat în 1818 de Ion Budai-Deleanu, „chesaro-crăiescul sftenic la județul nemeșilor în Livău”, din a cărui prefață aflăm că imperativele epocii și-au pus amprenta asupra deciziei autorului de a-și începe vastul proiect lexicografic „în cinci părți și în zece tomuri” (român–latin/ latin–român, român–grecesc/ grecesc–român, român–italian/ italian–român, român–francez/ francez–român, român–german/ german–român), nu cu dicționarul român–latin (așa cum mărturisește că și-ar fi dorit), ci cu cel român–german: „Am trebuit să aleg pentru parte întâia acea limbă care este pentru românii de supt împărăția Austrii cea mai de trebuință, adecă: limba nemțească” (Budai-Deleanu 1970: 168). Nu doar considerente de ordin practic, legate de nevoia de comunicare, sunt însă invocate de autor, ci și prestigiul culturii germane, care a „ajuns la acel grad, cât și franțozii și italienii tălmăcesc cărțile nemților pre limba sa” (*ibidem*: 169). De altfel, pentru Ion Budai-Deleanu, germana a constituit un model în ceea ce privește instituirea normelor limbii literare. El a raportat româna, limbă de cultură aflată încă în curs de constituire, la germană, ca la o *Dachsprache* (apud Munteanu 2008: 12), atât în ipostaza ei de limbă oficială, cât și în calitatea de limbă de cultură deja constituită, mediatoare a unei culturi prestigioase. De aceea, în câteva rânduri, Budai-Deleanu, reprezentantul Școlii Ardelene care s-a exprimat cel mai clar în legătură cu necesitatea realizării unei limbi literare care să reprezinte un aspect distinct în raport cu cea populară, invocă în prefața dicționarului exemplul limbii germane pentru a-și justifica propunerile de normare a limbii literare. Considerând o serie de forme aberante, în raport cu latina, autorul cerea revenirea asupra lor. Astfel, i se părea nefirească pierderea infinitivului lung în *-re*, a cărui reintroducere o recomandă, apelând la un exemplu din germană. Constatând că în uz, adică în „obiceiul norodului, care obicei la limba învățată cu atâta mai puțin să poate urma, cu cât este împotriva bunei ortografii”, nu este rostit *-re* la infinitivul verbelor, autorul dă exemplul limbii germane care, în stabilirea normelor limbii „învățate” (adică literare) nu se lasă condusă de uz; chiar dacă *e* nu se pronunță în unele forme verbale: „nemții, la vorba lor de obște[...] în loc de *gewesen*, dzic *gwesn*” (Budai-Deleanu 1970: 176), totuși în scris este notat întotdeauna. Pe baza acestui exemplu, recomandă redarea în scris a lui *-re* la infinitivul verbelor, chiar dacă nu se pronunță.

Pe seama nevoilor practice imediate (de comunicare în spațiul multicultural și multilingvistic al Monarhiei Habsburgice) este pusă și apariția, la Buda, în 1821, a dicționarului lui Andreas Clemens, *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch*, urmat, la scurt timp, de *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Vocabularium nemțesc și românesc*, elaborat de Ioan Piurariu-Molnar și publicat la Sibiu, în 1822. Deși considerate modeste ca realizare științifică, nedepășind stadiul pe care Ion Budai-Deleanu l-ar fi numit, după criteriile sale, „de nomenclator”, ambele dicționare s-au bucurat în Transilvania de un mare succes și de o circulație remarcabilă, servind „nevoilor didactice, traducătorilor, cititorilor și vorbitorilor din această provincie până la mijlocul

secolului al XIX-lea” (Seche 1966: 36). Aceste instrumente lexicografice le erau utile nu doar românilor din provinciile aflate la acea dată în componența Imperiului Austro-Ungar, ci și nemților care veneau în contact cu limba română.

Interesul pentru dicționarele de limbă germană este dovedit de elaborarea, în decursul secolului al XIX-lea, a unui număr considerabil de opere lexicografice care au în componență această limbă. Chiar dacă unele dintre lucrările pe care se întemeiază observațiile formulate în articolul de față nu au rămas, în istoria lexicografiei, ca opere marcante, ci sunt încadrate mai degrabă printre realizările „minore”, „neconsacrate”, unele rămânând chiar necunoscute, se cuvine subliniată importanța și utilitatea lor în epocă, în condițiile în care necesitatea unor dicționare care să explice numeroasele împrumuturi recent pătrunse în română era atât de acută, încât cititorilor „din clasa de mijloc” li s-a adresat la un moment dat îndemnul de a-și întocmi singuri, pentru uzul propriu, un „vocabulariu manuscris”, în care să consemneze cuvintele necunoscute „venite în foi din timp în timp” („Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1842, nr. 39, p. 305–306, apud Seche 1966: 87).

2. NEOLOGISMELE LATINO-ROMANICE ÎN DICȚIONARELE GERMANO-ROMÂNE

Cum germana, a cărei autoritate, ca limbă oficială, s-a exercitat în toate provinciile Monarhiei Habsburgice, era, la rândul ei, puternic influențată de latină și franceză, dicționarele germano-române au contribuit inclusiv la punerea în circulație și la popularizarea unui număr mare de neologisme latino-romanice, în condițiile în care „occidentalizarea romanică a românei moderne a fost, mai întâi, o problemă de necesitate stringentă științifică și tehnică, decurgând dintr-o normală utilizare a vocabularului administrativ și ecleziastic de pe teritoriul austro-ungar și abia mai târziu, o problemă de cultură” (Niculescu 1978: 24–25). Parcurgând lista de cuvinte a dicționarelor germano-române apărute în secolul al XIX-lea, se poate observa că numeroase cuvinte-titlu pe care germana le-a preluat din latină sau din franceză au drept echivalent în română o formă adaptată a cuvântului respectiv, ceea ce confirmă observația că germana a servit ca intermediar pentru pătrunderea neologismelor latino-romanice (Oprea, Nagy 2002: 287).

Unul dintre dicționarele care susține această observație este, de exemplu, cel elaborat de învățătorul Chiric Crecana (Quiricus Krekana) și publicat în 1848, la Sibiu, în Tipografia lui Gheorghiu de Clozius, cu titlul complet *Fremdwörterbuch, oder Sammlung mehrer in der deutschen Sprache und Literatur häufig vorkommenden aus fremden Sprachen entlehnten Wörter mit deutsch und walachisch ausgelegter Bedeutung. Ein höchst nützliches, ja nothwendiges, alphabetisch geordnetes Handbuch für Geschäftsmänner, Zeitungsleser, Lehrer sowohl als Schüler höherer Klassen. Nebst einem Verzeichniß einiger in Siebenbürgen wildwachsenden Giftpflanzen*, respectiv, în română, *Carte de cuvinte străine ori adunare de mai multe cuvinte străine, ce vin adese în limba și literatura germană, cu semnificarea și esplicarea lor în limba germană și română. Manual foarte de lipsă și trebuincios pentru oameni în diregătorie, neguțători, cetitori de*

novele, profesori și studenți de clase mai înalte. Cu o specificare de unele plante veninoase ce cresc în Ardeal (144 de pagini).

În introducerea dicționarului, scrisă atât în germană (*Vorwort*), cât și în română (*Precuvântare*) și redată pe două coloane paralele, autorul pleacă de la constatarea că scriitorii germani „din veacurile trecute” s-au adresat unor cititori învățați, „adăpați în științe”, care nu aveau dificultăți în înțelegerea cuvintelor străine preluate din limba latină, întrucât aceasta „tuturor era cunoscută”, sau din „cea francească, mai peste tot locul lătită”. Împrumuturile au câștigat treptat tot mai mulți adepți, astfel încât „ni se pare că aflăm plăcere deosebită și în zioa de astăzi a ne fâli cu cuvinte luate din limbi străine”, mărturie stând „orice carte”, dar și „toată foaia gazetelor de astăzi”. În condițiile în care „pofta lecturii” i-a cuprins și pe cei cu „mai puțină cunoștință de științe”, „s-au hotărât mai mulți bărbați învățați” să le explice acestora, în mod „acurat”, împrumuturile, alcătuind, în acest sens, dicționare de cuvinte străine. Inventariind neajunsurile unor dicționare de acest fel – formatul mare și voluminos, explicațiile excesiv de amănunțite, prețurile prea mari – și observând „crescândă poftă de a ceti și a se folosi de învățătură”, autorul „s-a îngrijit” ca în dicționarul său, pe lângă lămuririle în limba germană, „să fie alăturată explicarea cuvintelor străine și în limba română”.

Cuvintele-titlu sunt neologisme pătrunse în limba germană, cărora li se indică mai întâi, tot în germană, o explicație analitică (de proporții variabile) sau o explicație printr-un sinonim mai vechi (sau mai multe sinonime). Urmează explicația în limba română, care poate fi, de asemenea, analitică (traducerea celei germane, cel mai frecvent) sau poate consta într-un cuvânt, echivalent semantic:

Amnestie, Vergebung und Vergessenheit alles Vorgefallenen – iertarea și uitarea celor întâmplați.

Amphitheater, länglich rundes Schauspiel Gebäude in Halbzirkel mit immer höher steigenden Bänken – zidire de comedie rătăndă, lungăreață, cu mese tot mai sus una decât alta.

Appellation, Berufung auf ein höheres Gericht – căutarea dreptului său la o judecată mai sus.

Amant, Liebhaber; Geliebter – draguț; amator; amarez.

Ambassade, Botschaft; Gesandtschaft – solie.

Annachoret, Einsiedler; Waldbruder – sihastru; pusnic; eremit.

Pädagogie, Erziehungslehre – învățătura creșterei.

În mod frecvent, echivalentul în limba română (sau unul din echivalentele românești indicate) este reprezentat chiar de o formă adaptată a neologismului explicat:

Ambition, Ehrliche; Ehrgefühl – *ambițiune*; iubire și simțire de cinste, de onoare.

Billet, ein Briefzettelchen; Handschein – țădulă; cărțuție; *bilet*.

Călibat, eheloser Stand – *celibatul*; statul necăsătorit.

Capitalist, ein Geldreicher – *capitalist*; bogat de bani; bănos.

Cisterne, gemauerter Wasserbehälter, Wassergrube – groapă ziduită unde să ține apă; *cisternă*.

Decret, schriftlicher Ausspruch eines Höhern oder Amtes – *decret*; poruncă în scris a unui mai mare.

Dependenz, Abhängigkeit – *dependință*; atârnare de la altul.

Dialog, Gespräch – vorbire între doi; *dialog*.

Egoist, Selbstsüchtig – *egoist*; sumeț în sine; iubitoriu numai de sine.

Fragment, Bruchstück – *fragment*; dărâb; rămășiță.

Indolenz, Unempfindlichkeit – *indolență*; nesimțire.

Interessant, anziehend; einnehmend – *interesant*; cu poftire, căzătoriu la inimă.

Modifizieren, abändern; gestalten – *a modifica*; a schimba.

Monopol, Alleinhandel – *monopol*; neguțătorie sângură.

Opinion, Meinung – *opiniune*; socoteală; părere.

Pragmatisch, lehrreich; belehrend – *pragmatic*; cu multă învățătură.

Dicționarul consemnează, astfel, un număr considerabil de neologisme latino-romance pătrunse nu doar în germană, ci și în română, adaptate, în cea mai mare parte, în forma în care s-au păstrat până astăzi.

Theodor Stamati, care a urmat cursuri de filosofie, matematică, fizică și istorie naturală la Viena, unde a obținut și titlul de doctor în 1838, a publicat în 1852 singurul dicționar bilingv german-român apărut în Moldova în secolul al XIX-lea: *Wörterbuch der deutschen und romanischen Sprache mit Hinzufügung der gewöhnlichsten in der Umgangssprache vorkommenden Fremdwörter, von Theodor Stamati. Doctor der Philosophie und der schönen Wissenschaften, öffentlichem Professor der Physik an der Academie zu Iassi, wirklichem Mitglied der Gesellschaft der Ärzte und Naturforscher in dem Fürstenthume Moldau, Gedruckt in der Buchdruckerei des römischen Schäfers, Iassi, 1852./ Vocabulariu de limba germană și română* cu adăogirea celor mai obicinuite și în conversațiune primite cuvinte streine de pah.[= paharnicul] Teodor Stamati. Doctor de filosofie și de frumoasele arte, profesor public de fizică și de istoria naturei la Academia din Iași, mădulariu efectiv al Soțietăței de Medici și Naturaliști din principatul Moldovei, Tipografia Buciumului Roman, Iași, 1852 (757 de pagini).

După ce explică, în prefața („precuvântarea”) *Vocabulariului de limba germană și română* că activitatea de „compunere și prelucrare a dicționarului” „se privește de învățați ca o lucrare de cele mai grele, mai ostinicioase și mai migăitoare”, T. Stamati indică modelul pe care l-a urmat: dicționarul „foarte preferat de germani” al lui Ferdinand Adolf Weber, *Erklärendes Handbuch der Fremdwörter, welches in der deutschen Schrift- und Umgangssprache gebräuchlich sind*, apărut la Leipzig, în 1839 (care a avut cincisprezece ediții de-a lungul secolului al XIX-lea). Dintre eventualele critici la adresa dicționarului anticipate de T. Stamati, reținem reproșul ipotetic legat de echivalentele românești prea concise ale cuvintelor-titlu germane; în replică, autorul ar invoca intenția sa de „a fi precis, adecă a rosti o idee cu un singur cuvânt sau precât se poate prin mai puține cuvinte, iară nu prin descrieri lungi și de prisos, căci alt feliu vom ajunge a înțelege limba germană, iară niciodată nu vom fi în stare a face o traducere potrivită în limba română”.

Într-o „deosebită tăbliță” numită *Lămurirea prescurtărilor*, cititorului îi sunt explicate abrevierile utilizate în cuprinsul dicționarului, de tipul: a. „ajectiv”, ad. „adverb”, v.a.h. „verb activ cu *haben*”, v.n.h. „verb neutru cu *haben*”, v.n.s. „verb neutru cu *sein*”, v.r. „verb reciproc”, f. „feminin”, m. „masculin”, n. „neutru” etc.

Atrag atenția, în această „täbliță”, două semne distinctive: asteriscul și cruciulița. Asteriscul marchează, „la margine” (deci când precedă cuvântul), un verb neregulat, iar „înlontru” (în interiorul explicației semantice), o „însemnare figurată”. Cruciulița este plasată înaintea „cuvintelor străine” (este de vorba de împrumuturile recente); astfel, cuvintele-titlu germane care reprezintă împrumuturi latino-romanice sunt precedate de semnul † și însoțite frecvent de indicații de rostire; echivalentele românești sunt, cel mai frecvent, forme adaptate ale aceluiași neologisme (însoțite, eventual, de sinonime mai vechi sau de explicații analitice):

- †*Abonnement* (zi: aboneman), m. -s, abonamânt, n.
- †*Ambassadeur* (zi: ambassadeur), m. -s, ambasador, sol, elciu, m.
- †*Bombardement* (zi: bombardeman), n. -s, bombardement, n., detunare cu bombă, f.
- †*Bombasin* (zi: bombasen), m. -e, bombasin (materie țesută), n.
- †*Budget* (zi: budget), n. buget, n.
- †*Carambolage* (zi: carambolaj), f. -n (la biliart) carambolagiu, n., lovire, atingere deodată a mai multor bile, f.
- †*Costume* (zi: costum), n. costum, port, n.
- †*Debut* (zi: debiu), m. -s, debiut, n., cea întâie reprezentare a unui actor pe scenă, f.
- †*Decadence* (zi: decadans), f., decădență, scăpătate (a unui stat), f.
- †*Detachement* (zi: detașeman), n. -s, detașement (ceată de soldați), n.
- †*Diligence* (zi: diligeans), f. -n, diligență, f., car iute, m.
- †*Emballage* (zi: embalaj), f. -n, îmbălăgiu, n.
- †*Employiren* (zi: amplotiiren), v.a.h. amplotia, pune în deregătorie; întrebuința.
- †*Guirlande* (zi: ghirlande), f. -n, ghirlandă (de flori), f.
- †*Manövire* (zi: manevr), n. manevră.

Mai rar, neologismelor le corespunde în română doar explicația analitică sau explicația printr-un sinonim mai vechi:

- †*Boudoir* (zi: buduar), n. -s, camară de odihnă, de îmbrăcarea unei dame, f.
- †*debauschiren* (zi: deboșiren), v.n.h. petrece în desfrânări.
- †*Depense* (zi: depans), f., cheltuială zădarnică, degeaba, de prisos, resipă, irosire, f.
- †*Derangement* (zi: deranjeman), n. -s, desrânduire, nerânduială, f.
- †*Eloge* (zi: eloj), f. -n, laudă, f., cuvânt de laudă, n.
- †*Malice* (zi: malis), f. reutate, f.
- †*Mechant* (zi: meșan), a și ad. reu.
- †*Potage* (zi: potaj), f. -n, supă, ciorbă (numai zeamă), f. etc.

În lucrarea lui Joseph Stahl, *Taschenwörterbuch der deutschen und walachischen Sprache mit einer Anleitung der Aussprache der walachischen Buchstaben*, Buchdruckerei F. Ohm, Bukarest, 1855 (440 de pagini), sunt numeroase cazurile în care cuvântului-titlu neologic îi corespunde în română doar forma adaptată a cuvântului respectiv:

Adjutant, m., adjutant; *Admiral*, m., admiral; *Akademie*, f., academie; *Alchimie*, f., alhimie; *Aristokratie*, f., aristocrație; *Barometer*, m., barometru; *Castellan*, m., castelan; *central*, adj., central; *Client*, m., client; *Congreß*, m., congres; *delikat*, adj., delicat; *Demagog*, m., demagog; *Demoiselle*, f., demoazelă, coconiță; *Deputat*, n., deputat; *ekliptisch*, adj., ecliptic; *Emigrant*, m., emigrant; *Factor*, m., factor; *Facultät*, f., facultate; *Fundament*, n., fundament; *Instinkt*, m., instinct; *Institut*,

n., institut; *Intrigue*, f., intrigă; *Meteorologie*, f., meteorologie; *Neutralität*, f., neutralitate; *Obligation*, f., obligație; *Pantomime*, f., pantomimă; *Pedanterie*, f., pedanterie; *Representation*, f., reprezentație; *Spekulation*, f., speculație; *Symphonie*, f., simfonie; *Temperatur*, f., temperatură etc.

Simpla parcurgere a dicționarelor menționate permite sesizarea discrepanței dintre scrierea cu alfabet de tranziție a cuvintelor și a pasajelor în limba română – Theodor Stamati justificându-și, în prefață, decizia, prin „gradul culturii românilor” și prin „nestatornicirea încă a ortografiei în scriere cu litere”, care „se vor putea întrebuința hotărât numai atunci când vom avea un dicționar general românesc” – și numărul considerabil al neologismelor pe care le pun în circulație, contribuind astfel la modernizarea, după model occidental, a societății și a culturii românești.

3. ÎNREGISTRAREA SENSURILOR CUVÂNTULUI-TITLU POLISEMANTIC

Observații interesante prilejuiește dicționarul lui Ioan Piariu-Molnar, *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Vocabularium nemțesc și românesc*, tipărit postum, în 1822, la editura lui Martin v. Hochmeister din Sibiu. Într-o scurtă prefață, semnată Editorul, acesta precizează că „merituosul autor al *Gramaticii germano-române*, domnul Joh. Molnar v. Müllersheim, a adăugat la sfârșitul acesteia un repertoriu al tuturor cuvintelor germane care se găsesc în lucrare”. Cum însă „mulți dintre cei care au nevoie de limba română doar temporar consideră achiziția acesteia ca fiind prea costisitoare, a fost cules din repertoriul anexat gramaticii acest *Dicționar german-român*”, cu mențiunea că au fost inserate „mai multe adăugiri, în special ale tuturor denumirilor de plante care cresc în Transilvania”. Martin Hochmeister îi asigură, de asemenea, pe cei interesați, că „această cărticică [...] îl ajută pe neamț atunci când are nevoie de limba română și îi este folositoare românului știutor de carte atunci când folosește limba germană”. „Repertoriul” la care face referire editorul este, mai exact, indicele de cuvinte, *Deutsches Register*, întocmit de Molnar și inserat la finalul gramaticii sale (*Deutsch-walachische Sprachlehre*, Viena, 1788), în care sunt ordonate alfabetic (pe două coloane, de-a lungul a 79 de pagini) toate cuvintele germane întrebuințate în lucrare, cu trimiterea la pagină.

Dicționarul lui Molnar este structurat în trei părți, de dimensiuni diferite. Partea germano-română, *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Vocabularium nemțesc și românesc* (p. 1–181), cuprinde peste 8 000 de cuvinte-titlu, cărora li se indică un corespondent (sau mai multe corespondente) în limba română. Această parte este urmată de un scurt inventar, *Deutsch und Wallachische Benennung der Ortschaften Siebenbürgens. Denumiri germane și românești ale localităților din Transilvania* (p. 182–184), în care sunt înregistrate 83 de oiconime în germană, respectiv în română. Cea de a treia secțiune, *Wallachisches Register zu den deutsch-wallachischen Vocabularium. Reghister românesc adăogat vocabulariumului celui nemțesc și românesc*, conține 84 de pagini nenumotate și este concepută ca un indice alfabetic al echivalentelor românești indicate în prima parte (germano-română)

a dicționarului, cu trimiterea la pagină; această secțiune ține practic locul unui dicționar român-german, cu precizarea că nu toate corespondentele românești sunt înregistrate, inventarul numărând aproximativ 5 500 de cuvinte.

În primele două secțiuni ale dicționarului, cuvântul-titlu german este urmat de echivalentul românesc, scris mai întâi cu litere latine, în conformitate cu regulile fonetice ale ortografiei germane, și apoi cu caractere chirilice. În cazul în care se indică mai multe cuvinte echivalente în limba română, doar primul este scris atât cu caractere latine, cât și chirilice; celelalte echivalente românești sunt scrise doar cu alfabet chirilic. În *Reghisterul românesc*, cuvintele românești sunt scrise, de asemenea, numai cu caractere chirilice.

În transcrierea cu litere latine a cuvintelor românești, pe care a făcut-o pentru a veni în sprijinul cititorului german, autorul a identificat, pentru fiecare slovă din alfabetul chirilic, grafemul din alfabetul latin care are aceeași valoare fonetică. Se poate întâmpla ca unei anumite valori fonetice să îi corespundă un grafem în scrierea limbii germane, dar alt grafem în scrierea limbii române. În acest caz, Molnar indică drept corespondent pentru slova respectivă grafemul (cu aceeași valoare fonetică) folosit în scrierea limbii germane, exprimându-și speranța că „acest tip de prezentare a pronunției prin litere latine îl poate ghida întrucâtva pe iubitorul de limbă română”. Autorul a apelat, atunci când a fost posibil, la soluții oferite de ortografia germană pentru a nota anumite foneme. De exemplu, slovei *ц* (ți), care notează consoana redată în scrierea cu alfabet latin prin *t*, îi corespunde litera *z*; echivalentul lui *ц* (cerfu), care notează africata *č*, este grupul de litere *tsch* (nu *c + e, i*); echivalentul lui *!* (gea) este grupul de litere *dsch* (nu *g + e, i*); slovele *ш* (șa) și *ж* (juvete) sunt redată prin grupul de litere *sch*; slovei *ш* (ștea) îi corespunde grupul de litere *scht*; Molnar propune două semne grafice noi pentru vocalele care s-au impus în scrierea cu alfabet latin a limbii române cu notațiile *ă*, respectiv *â/î*: *è* și *æ*. În redarea exemplelor din dicționar pe care le-am selectat mai jos, am încadrat între paranteze pătrate transcrierea cu litere latine a cuvintelor românești pe care Molnar a făcut-o pentru cititorul german, delimitând-o, astfel, de transcrierea noastră din alfabet chirilic în alfabet latin.

O caracteristică a dicționarului lui Molnar constă în înregistrarea consecventă a diverselor sensuri ale cuvântului polisemantic ca intrări separate. Pentru a individualiza un anumit sens din sfera semantică a cuvântului, se introduc frecvent, la cuvintele-titlu substantive, determinante adjectivale:

Weib [muere] muiere, femeie.

Weib (altes) [babè] babă.

Weib (junges) [nevalstè] nevestă.

Bauer (roher) [mokan] mocan.

Bauer (sächsischer) [kiborean] chiborean.

Wörterbuch [Lexikon] lexicon.

Wörterbuch (kleines) [Vokabularium] vocabulárium.

Flasche (hölzerne) [plofškè] ploscă.

Flasche (gläserne) [fstiklè] sticlă.

Frau [doamnă] doamnă.

Frau (junge) [nevasstè] nevestă.

Frau (edle) [nemeschoaikè] nemeșoaică, nemeșiță.

Sprache [graiu] graiu, rost.

Sprache (deutsche, lateinische u.s.f.) [limbè] limbă.

Herr [domn] domn.

Herr (gemeiner) [schupæn] jupân.

Herr (unumschränkter) [Ssuverin] suverin.

Eisen [fier] fier.

Eisen (krummes) [kuschbè] cujbă.

Fenster [fereafstrè] fereastră.

Fenster (blindes) [îsfirdè] sfirdă.

Kohle [kèrbune] cărbune.

Kohle (glühende) [schar] jar.

Kuh [vakè] vacă.

Kuh (junge) [schuninkè] junincă.

Limonade [lemonadè] lemonadă.

Limonade (türkische) [scherbet] șèrbet.

Luft [aer] aer.

Luft (kühle) [boare] boare, viélniță.

Mädchen [fatè] fată.

Mädchen (kleines) [prunkè] pruncă, copilă.

Mann [bèrbat] bărbat.

Mann (wackerer) [voinik] voinic.

Mann (alter) [mosch] moș.

Mütze [kètschulé] căciulă.

Mütze (runde) [komænak] comânac.

Ofen [kuptoriu] cuptoriu.

Ofen (eiserner) [îsobè] sobă.

Perle [mérdschea] mărgea.

Perle (kostbare) [mèrgèritariu] mărgăritariu.

Thier [dobitoakè] dobitoacă.

Thier (wildes) [fiarè] fiară.

Alteori, clarificarea unui anumit sens se face prin intermediul unei determinări substantivale:

Flecken [peatek] peatec.

Flecken (im Auge) [albeazè] albeață.

Flocke [flok] flocc.

Flocke (vom Schnee) [flotak] flotác.

Geschlecht [neam] neam.

Geschlecht (der Thiere) [foiu] soiu.

Kleid [hainé] haină, vejmânt.

Kleid (ohne Aermel) [kontesch] contêș.

Korb [korfè] corfă.

Korb (aus Schilfrohr) [zikire] țichire.

Weiche [molétate] molătate.

Weiche (am Körper) [flémãenzare] flămânzare.

Ladung (der Waaren) [énkèrkéturè] încărcătură.

Ladung (des Gewehrs) [umpléturè] umplătură.

Rinde (am Baum) [fskoarzè] scoartă.

Rinde (am Brot) [koaschè] coajă.

Schale (am Obst) [koaschè] coajă.

Schale (am Messer) [pléſea] plăsea.

Schnalle [kètèramè] cătaramă.

Schnalle (an der Thür) [keizè] cheiță, vériver.

Schuppe (am Fisch) [solz] solz.

Schuppe (auf dem Kopf) [skamè] scamă.

Wolle [lãenè] lână.

Wolle (eines jährigen Schafes) [mizè] miță.

Schlag [loviturè] lovitură.

Schlag (der Uhr) [batere] batere.

La cuvintele-titlu verbe, un anumit sens poate fi explicat prin intermediul unui:

– circumstanțial instrumental:

beschlagen (mit Hufeisen) [a potkovi] a potcovi.

beschlagen (mit Spangen) [a zintui] a țintui.

blasen [a ſufla] a sufla.

blasen (mit dem Horn oder Trompete) [a butschina] a bucina.

essen [a mènãenka] a mânâncă.

essen (mit dem Löffel) [a linguri] a linguri.

klopfen (mit hölzernen Klöppeln) [a toka] a toca.

klopfen (mit einem Hammer) [a tschokèni] a ciocăni.

schießen [a puschkă] a pușca.

schießen (mit dem Pfeil) [a ſsédſcheta] a săgeta.

umgeben [a okoli] aocoli, împrejura, împresura.

umgeben (mit Reifen) [a tscherkui] a cercui.

züchtigen vezi strafen.

züchtigen (mit Worten) [a muſtra] a muștra.

fahren [a kéra] a căra.

fahren (mit einem Lastwagen) [a kéréuschi] a cărăuși.

– complement direct:

laden (den Wagen) [a ênkérka] a încărca.

laden (das Schießgewehr) [a umplea] a umplea.

suchen [a kèuta] a căuta.

suchen (Flöhe) [apureka] a pureca.

suchen (Läuse) [pèdukea] a păduchia.

spannen [a êntinde] a întinde.

spannen (die Saiten) [a ênkorda] a încorda.

rollen (Papier) [a ênvéli] a învâli.

rollen (Wäsche) [a mêngélui] a mângălui.

schlagen [a bate] a bate.

schlagen (Feuer) [a fsképéra] a scăpăra.

schlagen (Wolle) [a drevui] a drevui.

schneiden [a tēja] a tăia.

schneiden (Frucht) [a fsetschera] a secera.

treten [a kélka] a călca.

treten (das Korn) [a treera] a treiera.

– circumstanțial de timp:

speisen (zu Mittag) [a prænzi] a prânzi.

speisen (zu Abend) [a tschina] a cina.

– circumstanțial de loc:

steigen [a fsè fsui] a să sui.

steigen (aufs Pferd) [a ênkéleka] a încăleca.

verweisen [a probozi] a probozi, dojeni, muștra.

verweisen (aus einem Ort) [a izgoni] a izgoni, surguni.

– predicativ suplimentar:

herrschen [a domni] a domni.

herrschen (als Kaiser) [a ênpèrèzi] a împărăți.

leben (als Jüngling) [a schuni] a juni.

leben (als Jungfer) [a feti] a feti.

leben (als junge Frau) [a nevesti] a nevesti.

weißen (widmen) [a ênkina] a închina.

weißen (zum Priester) [a preozi] a preoți, hirotoni.

weißen (zum Diaconus) [a diiakoni] a diiaconi.

– subiect:

kauen [a mēsteka] a mesteca.

kauen (das Vieh) [a rumega] a rumega.

fallen [a kèdea] a cădea.
fallen (Schneegestöber) [a fluschtura] a fluștura.

Specializarea semantică poate fi introdusă și printr-un sinonim care corespunde unui anumit sens al cuvântului-titlu polisemantic:

wirken [a lukra] a lucra.
wirken (weben) [a zefse] a țese.

frisch [proafspêt] proaspăt.
frisch (muthig) [îfstez] isteț.

Gang [merfs] mers, umblet, mergere.
Gang (Mühwaltung) [trapéd] trápăd.

Stück [bukatè] bucată, dărab, ștuc.
Stück (Ackerfeld) [lab] lab.

Versicherung [énkredinzare] încredințare.
Versicherung (Ehrenwort) [parolè] parolă.

Zotte [zbikè] zbică.
Zotte (Quaste) [tsukur] ciucur.

verzinsen [a dèschdui] a dăjdui, plăti chirie.
verzinsen (verinteressieren) [a mitui] a mitui, cămătări.

Deși mai puțin numeroase față de parantezele din dreptul cuvântului-titlu german, cele care însoțesc echivalentul românesc introduc, la rândul lor, explicitări semantice necesare, care extind structurile primare, uneori fiind decelabile planuri diferite ale comunicării:

laut [tare] tare (ca să se audă).
Kienruß [funindschine] funingine (care să vinde).
untergraben [a fsépa] a săpa (ca să se surpe).
Mond [lunè] lună (noptatecă).
lehren [a énvèza] a învăța (pre oarecine).
Waschlappen [fspélètoare] spălătoare (cu carea să spală vasele).

4. ORGANIZAREA MATERIALULUI ÎN CUIBURI LEXICALE

Spre deosebire de dicționarul lui Molnar, în care înregistrarea aparta a sensurilor cuvintelor polisemantice are ca efect dispersarea materialului lexical, în alte lucrări lexicografice germano-române (speciale sau generale) se observă dispunerea acestuia în cuiburi, care concentrează într-un articol unic atât cuvântul-titlu, cât și alte cuvinte din familia lui lexicală. În această manieră sunt organizate informațiile, de exemplu, într-o lucrare consacrată „limbii române în oficiu” (adică oficiale), elaborată de Ioan Pușcariu (unchiul lingvistului Sextil Pușcariu, care a fost prefect, judecător, funcționar la Cancelaria Imperială din Viena între 1861 și 1862, iar ulterior, la Budapesta, înalt funcționar ministerial și judecător al Curții Supreme, între 1869 și 1890): *Die romanische Amtssprache*.

Ein Compendium der romanischen Sprachlehre, mit einer Sammlung der im ämlichen Verkehre am häufigsten vorkommenden Ausdrücke. Gedruckt in der Diözesan-Druckerei, Hermannstadt, 1860 (154 de pagini). În afara părții de gramatică, *Der grammatische Theil* (care oferă informații despre morfologia limbii române, dar include și aspecte referitoare la fonetică, ortografie, formarea cuvintelor și sintaxă), lucrarea conține „un vocabular germano-român cu litere latine” al cuvintelor uzuale în ceea ce autorul numește „limba română în oficiu”, adică în „corespondențele oficioase”.

În prefața în limba germană, Ioan Pușcariu arată că, în urma decretului din 20 octombrie 1860, *Kaiserliches Diplom zur Regelung der inneren staatsrechtlichen Verhältnisse der Monarchie*, care recunoștea dreptul fiecărei națiuni din imperiu de a folosi limba maternă în relațiile cu administrația, românii, care „în Austria formează o populație de aproape trei milioane de locuitori între râul Tisa și Carpați [...], sunt hotărâți să facă uz de acest drept”, motiv pentru care „organele guvernamentale care administrează părți cu populație românească vor trebui să cunoască și să folosească limba poporului”. Obiecția „foarte frecventă” conform căreia „limba română nu a ajuns la nivelul necesar pentru a putea fi utilizată în administrație” este catalogată ca „nefondată”. Argumentele că „româna posedă o sursă inepuizabilă în latină, limba maternă a întregii legislații”, că „două țări cu cinci milioane de suflete sunt guvernate și administrate în această limbă” și că „biserica românilor, care numără peste opt milioane de suflete, are o literatură națională veche de trei sute de ani” fac ca această obiecție să fie „complet nulă și neavenită”. De asemenea, motivul invocat uneori de „înaltele autorități centrale” conform căruia scrierea cu caractere latine a limbii române ar fi insuficient fixată este considerat „irelevant”, neputând afecta dreptul de a folosi această limbă; dezbaterile, aflate în curs, pe teme ortografice, vor avea ca rezultat declararea oficială a celei mai potrivite („mai naturale”) metode de scriere.

Atunci când a fost cazul, autorul a organizat materialul în cuiburi lexicale, tratând într-un articol unic atât cuvântul-titlu, cât și alte cuvinte din familia lui lexicală; în ceea ce privește selecția, adaptarea și ortografierea cuvintelor românești, se poate observa conformarea fidelă la principiile direcției latiniste:

Ablösen deslegare, abolire; *-ung* rescumparatura; *-bar* rescumperaveru.

Amt oficiu, n; *-lich* oficiosu; *-sbehörde* oficiolatu; *-sbericht* reportu oficiosu; *-sbescheid* rezoluțiune oficioasă; *-sbewerber* competitoriu de oficiu; *-sbezirk* cercu-lu oficiu-lui; *-sblatt* buletin; *-sbote* curieriu-lu, cursoriu-lu oficiului; *-sdiener* servitore-le oficiu-lui; *-geschäft* afacere, trăba, agenda oficiale s. oficioasă; *-sgewalt* putere oficiale; *-shandlung* lucrare, pertractare oficioasă; *-sleiter* conducătoriu de oficiu; *-spflicht* obligatiune, detoria oficioasă, oficiale; *-sprotokoll* protocolu oficiale; *-ssiegel* sigilu-lu oficiului; *-stag* reportu, dâua de audientia; *-sthätigkeit* activitate oficioasă; *-surkunde* documentu oficiosu; *-sverrichtung* indeplinirea funcțiunei oficioase, funcțiune; *-svorstand* presedinte-le oficiu-lui; *-swirksamkeit* activitatea oficioasă; *-swirkungskreis* jurisdicțiune, sfera da activitate; *von -swegen* din oficiu; *Bezirks-* pretura; *Bezirks- als Gericht* pretura ca judetiu; *Kreis-* prefectura; *Bau-* oficiu edile; *Steuer-* oficiu perceptorale; *Orts-* oficiu locale; *Forst-* oficiu silvanu; *Mißbrauch der Amtsgewalt* abusu de potestate oficiale.

Besitz posesiune; *-en* posedere; *-störung* smintire, turburare în posesiune; *- störungsfall* casu de turburare în posesiune; *-störungstreitigkeit* contraversia despre turburarea posesiunii; *-ergreifung* apropiatiunea de posesiune, luare în posesiune; *- fähig* capaveru de posesiune; *-nahme* ocupatiune de posesiune; *-recht* dreptu de posesiune; *-thum* posesiune; *rechtmäßiger Besitz* posesiune legale; *redlicher* – drépta posesiune.

Această manieră de organizare a materialului se va menține și în partea româno-germană, adăugată în a doua ediție a lucrării, din 1864:

Actu Akt; *-ariu* Aktuar; *-tiune* Aktion; *-tivu* thätig; *-tivate* Aktivität; *-tore* Schauspieler; *-tuale* wirksam; *-tia* Akzie; *-tionariu* Aktionär.

Acusa Anklage; *-are* anklagen; *decisu de -are* Anklagebeschluß; *-atoru* Ankläger; *-atu* Beschuldigter, Angeklagter.

Cassa Kasse; *-ieriu* Cassier; *-are* cassiren; *-tiune* Cassation; *curte de -tiune* Cassationshof.

O altă lucrare lexicografică germano-română care a îndeplinit rolul unui instrument de informare profesională este *Dicționarul juridic-politic* al lui Aurel Onciul și Florea Lupu, Tipo-litografia conces. Archiep. Silvestru Morariu-Andrievidi, Cernăuți, 1895 (232 de pagini). Într-o scurtă *Precuvântare*, Aurel Onciul (avocat și politician bucovinean) și Florea Lupu (jurist, judecător și politician bucovinean) precizează că dicționarul lor are „în prima linie” „menița de a înlesni secretarilor comunali, la cas de trebuință, aflarea terminilor juridici potriviți”, dar poate „să servească [...] și publicului mare drept sfătuitoare pentru trebuințele zilnice”. Este subliniat scopul practic al lucrării care, „fără a reclama oareșcare valoare științifică”, s-a „născut” din „lipsa momentană”. Cum introducerea limbii române „în acte și corespondențe” era în curs, autorilor li se pare firească elaborarea unor mijloace „cari fac posibilă realizarea acestei idei”, modelul indicat explicit fiind „terminologia legiurii din Regat”.

Și în acest dicționar, cuvântului-titlu german i se alătură în mod consecvent compusele sau îmbinările stabile care îl conțin, alături de traducerea în română:

Anklage acuzare; *Anklage-Beschluss* decisiunea de acuzare, de a acusa, hotărâre de acuză; *Anklage-Punkt* articol, punct de acuzare; *Anklage-Schrift* act de acuzare; *Anklage-Stand, Versetzung in den* punerea în stare de acuză, punerea sub acuză; *Anklage-Kammer* camera de acuzare; *Anklage-Prinzip* principiul de acuzare; *Anklage-Prozess* procesul de acuzare; *Anklage-Überschreitung* trecerea peste marginele acuzării.

Bank bancă; *Bank-Actie* acție de bancă; *Bank-Anstalt* bancă, institut de bancă; *Bank-Anweisung* asignație de bancă; *Bank-Billet* bilet de bancă; *Bank-Fond* fond de bancă; *Bank-Note* bancnotă, bilet de bancă; *Bank-Pfandbrief* obligațiune de bancă, obligațiune ipotecară de bancă.

Umgang ocolire, circulațiune, procesiune; *Umgang pflegen mit jemandem* a sta în relațiuni, în legătură cu cineva; *Umgang nehmen von etwas* a ceda la ceva, a se lăsa de ceva, a dispensa, a abstrage.

Zeugnis atestat, testimoniu, mărturie; *mündliches Zeugnis* mărturie orală; *schriftliches Zeugnis* mărturie scrisală; *Armuths-Zeugnis* testimoniu de paupertate; *Mittellosigkeits-Zeugnis* testimoniu de paupertate; *Sitten-Zeugnis* testimoniu de

moralitate; *Vermögens-Zeugnis* testimoniu de avere; *Zeugnis-Pflicht* obligațiunea de a mărturisi, mărturie obligatorie.

Între lucrările lexicografice bilingve de mari dimensiuni care se înmulțesc spre finalul secolului al XIX-lea, figurează dicționarul germano-român, în două volume (însușind 1641 de pagini), al lui Theodor Codrescu: *Dicționarul germano-roman*, după sistemul d-lui M.A. Thibaut. Volumul I, A–J, Tipo-Litografia Buciumului Român, Iassi, 1882 (719 pagini). *Dicționarul germano-român* după Thibaut și alți autori. Volumul II, K–Z, Tipo-Litografia Buciumului Român, Iassi, 1886 (922 de pagini).

Dacă în titlul „volumenului” I (A–J) este indicat ca model „sistemul d-lui M.A. Thibaut”, în titlul volumului al II-lea (K–Z) sunt menționați „Thibaut și alți autori”. M.A. Thibaut este pseudonimul pedagogului și lexicografului german Johann Gottfried Haas, care a publicat în 1786, la Leipzig, *Neues Teutsches und Französisches Wörterbuch: der Jugend zum Gebrauch bequem eingerichtet* și *Dictionnaire des langues françoise et allemande: nouvellement accommodé à l'usage des jeunes gens*; ulterior, la cererea editorilor care au dobândit drepturile de publicare, dicționarele au fost completate și reeditate după același tipar lexicografic. Începând cu a treia ediție, din 1821, pe coperta celor două dicționare apare mențiunea „revue et corrigée” de M.A. Thibaut. Numeroasele ediții ulterioare, continuu extinse și completate de diferiți autori, au fost publicate cu acest pseudonim a lui J.G. Haas, care devenise o marcă, ajungându-se în 1852 la ediția cu numărul 19, în 1871 la ediția cu numărul 59, iar în 1904 la ediția cu numărul 150 (Fränkel 1904: 692–694).

Bogatul material este organizat (cu unele excepții) în cuiburi, care concentrează într-un articol unic cuvintele dintr-o familie lexicală:

Abänder –*lich* adj. care poate fi schimbat, modificat; (gra.) declinabil, variabil; *nicht* –, invariabil. –*lichkeit*, f. variabilitate; (gra.) declinabilitate. –*n*, v.a.h. 1) a schimba, a varia; 2) a corecta, a modifica; (gra.) a declina. –*ung*, f. 1) schimbare; –*en treffen*, a face schimbări; 2) modifi cațiune; (gra.) declinațiune.

Kaffe m. cafea; –*trinken*, a bea cafea; –*baum*, m. cafiar, arborele care face cafeaoa. –*bitter*, n. compoziție chimică de un gust amar preparată din cafea. –*bohne*, f. boabă de cafea; n. cafea nerășnită, care este încă în boabe. –*braun*, adj. cafeniu, de colorul cafelei. –*brett*, n. tava pe care se pun ceștele din care se bea cafea. –*geschirr* sau –*geräth*, n. servis de cafea. –*haus*, n. cafenea. –*kanne*, f. ibric de cafea. –*löffel*, m. linguriță, lingură mică. –*mühle*, f. rășniță de cafea. –*pflanzung*, f. plantațiune de cafea. –*fatz*, m. drojdie de cafea. –*schale*, f. ceașcă de băut cafea. –*schwester*, f. cumătră, femeie căreia-i place să bea multă cafea. –*tasse*, tasă, f. vezi Kaffeeschale. –*tiegel*, m. tigăiță mică de prăjit cafea. –*tisch*, m. mesuță pe care se bea cafea. –*topf*, m. oală, ibric de cafea. –*trichter*, m. strecurătoare de cafea. –*trommel*, f. frigare de prăjit cafea. –*zeug*, vezi Kaffeesgeschirr. –*wirth*, m. cafegiu, stăpânul unei cafenele.

În interiorul articolelor lexicografice, atenția acordată polisemiei se poate observa din separarea prin numere a diferitelor sensuri, marcarea prin abrevierea *fig.* a sensurilor figurate, alăturarea mărcilor diastratice, precizările dintre paranteze (atât în germană, cât și în română) cu rol de clarificare a sensului; de asemenea,

în același articol lexicografic sunt consemnate diverse îmbinări stabile și îmbinări libere în care este ocurent cuvântul-titlu:

Ablauf m. 1) scurgere; descărcare; 2) (eines Termins) expirațiune; (eines Wechsels) expirarea unui termen (al unei poliți, trate); fig. – *einer Sache*, rezultatul unei afaceri; *nach – des Monats*, la expirarea lunii; 3) concediu. –*en*, v.a. h. 1) a strica, a rupe (ciubotele) fugind; 2) a învinge, a întrece în fugă; fig. *jemm. den Rang –*, a înfunda pe cineva; 3) (e.m.) *das Erz –*, a conduce (mineralul) la puțul de extracțiune; –, v.n. s. 1) a scurge, a curge; *das Licht läuft ab*, lumânarea curge; 2) a se desfășura; a fini călătoria (o corabie); *die Uhr ist abgelaufen*, ceasornicul, ornicul a stat; nu este întors; fig. (com.) *der Wechsel ist abgelaufen*, polița este expirată; 3) *gut –*, a reuși, a avea succes; *schlimm –*, a reuși rău, a nu isbuti; fam. *jemn. – lassen*, a da pe cineva afară, (scrim.) *seinen Segner – lassen*, a apăra lovitura adversariului său; *ein Schiff – lassen*, a arunca o corabie în apă; *sich –*, v. refl. ner. h. a se osteni fugind, a nu mai putea de osteneală din cauza fugei; fig. fam. *sich die Hörner –*, a se lovi cu capul de pragul uși; *er hat sich die Beine nach dieser Stelle abgelaufen*, el ș-au dat toate ostenele pentru a căpăta acest post. –*en*, n. scurgere, strecurare.

Un alt dicționar general bilingv este cel al lui Lazăr Șăineanu: *Dicționar germanoromân conținând nomenclatura completă a vocabularului german; termenii tehnici și neologismele cele mai întrebuițate; indicarea etimologiei, a accentului și a pronunțării; fraseologia și expresiunile idiomatice*, Editura Librăriei SOCEC & Comp., București, 1887 (502 pagini). În prefață, autorul oferă informații în legătură cu selecția cuvintelor în dicționar, insistând (deși este vorba de un dicționar german-român) în special asupra cuvintelor românești. Sunt menționate, astfel, pe lângă cuvintele din „literatura generală”, cele din „limba familiară zilnică”, inclusiv „termenii populari” („acolo unde puteau mai bine reda noțiunile corespunzătoare”). S-a ținut seama, de asemenea, de „cuvintele cari circulă în special în Moldova și Transilvania”, căci în felul acesta „dicționarul nostru va putea fi deopotrivă folositor tuturor românilor”. „O mare extensiune” s-a acordat nomenclaturii „indigene a faunei și în special a florei române”; sunt menționate, de asemenea, terminologia medicală și „terminologia tehnică” („întrucât a ajuns la o întrebuițare mai generală”), atunci „când formele respective difer în cele două limbi”. Cum în ultimele decenii „limba română a luat un mare avânt”, lexicografii nu puteau ignora „comoara de cuvinte cu care se îmbogățește zilnic”, de aceea „ele au fost utilizate cu îngrijire în cursul lucrării de față”. Dintre modalitățile de indicare a echivalentului românesc – printr-un singur cuvânt sau prin perifrază –, autorul se pronunță în favoarea primei variante, arătând că a evitat „înainte de toate[...] perifrasede și definițiunile, de cari s-a abuzat atâta”. Proverbele și idiotismele „din domeniul metaforic”, „cu totul neglijat de predecesori”, au fost redată „după spiritul ambelor idiome”. Cu privire la selecția cuvintelor din germană, autorul precizează că, în condițiile în care această limbă este „una din cele mai susceptibile pentru compuneri și combinațiuni de tot felul”, a „căutat a admite numai pe acelea cari ofer niscai greutate în privința traducerii; celelalte se pot suplini cu cea mai mare ușurință”.

Cum în elaborarea dicționarului a ținut seama „mai ales de trebuințele școlii”, autorul a acordat atenție elementelor care puteau sluji „folosului

pedagogic”, preferând, din acest motiv, să organizeze materialul în cuiburi lexicale, care prezintă avantajul „de a putea avea ca într-un tablou sinoptic întreaga familie a cuvântului german”:

Ab-bild n. chip, figură, portret; copă. –*en* v. a închipui, a zugrăvi; *fig.* a depinge. –*ung* f. reprezentare, înfățișare.

Bier [cf. *brauen*] n. bere. –*bank* fam. bererie. –*brauer* m. berar. –*brauerei* f. bererie. –*fiedler* m. lăutar de cărcimă. –*geld* n. bacșiș. –*haus* n. bererie. –*kaltschale* f. (băutură din) bere cu pâine.

Fabel [l. *fabula*] f. 1. fabulă; 2. poveste, basm. –*buch* n. carte de fabule. –*dichter* m. fabulist. –*haft* a. fabulos. –*land* n. țară fabuloasă. –*lehre* f. mitologie. –*lese* f. culegere de fabule. –*n* v. a născoci; a vorbi în bobote, a fleoncâni. –*reich* n., –*welt* f. domeniul fabulei.

Lazăr Șăineanu a menținut aceeași modalitate de dispunere a materialului lexical și în dicționarul invers, român–german, apărut doi ani mai târziu (*Dicționar româno-german conținând nomenclatura completă a vocabularului român; termenii tehnici și neologismele cele mai întrebuințate; indicarea etimologiei și a accentului; fraseologia și expresiunile idiomatice*, 1889, Librăria SOCEC & Comp., București, 429 pagini):

Aprób [l.] v. billigen, genehmigen. –*äre* f. Zustimmung.

Ascült [l. *auscultare*] v. 1. hören, anhören, aushören; 2. (la ușă) horchen, lauschen; 3. (a se supune) gehorchen; 4. (o rugăciune) erhören. –*äre* f. 1. Gehör; 2. Gehorsam. –*ător* a. gehorsam; m. Zuhörer.

Tot spre finalul secolului al XIX-lea, profesorul Em. Grigorovitz a elaborat un dicționar adecvat nevoilor didactice, așa cum rezultă și din cele trei anexe ale lucrării: *Rumänisch-deutsches und deutsch-rumänisches Schulwörterbuch nebst einem orthogr. Wörterverzeichnis, allen Schreibregeln und einer übersichtlichen Darstellung der deutschen Grammatik/ Dicționar școlar român–german și german–român*. Cuprinde ca suplamente: I. Colecțiune alfabetică de cuvinte cu scriere dificilă și dubioasă. II. Regule ortografice și de interpuncție. III. Conspect general asupra gramaticii germane pentru orientare și repetiție, Leipzig, Oscar Brandstetter / Bukarest, E. Graeve & Co., 1893 (247 de pagini).

Atât în secțiunea germano-română, *Deutsch-Rumänisches Wörterbuch* (p. 1–100), cât și în cea româno-germană, *Dicționar român–german* (numerotat aparte, de la p. 1 la p. 85), principala caracteristică lexicografică constă în organizarea materialului în cuiburi lexicale, deci în concentrarea într-un articol unic a cuvântului-bază și a derivatelor și compuselor sale:

Amt, das, *Ämter*, oficiul; *amtlich*, oficial; *der Amtmann*, oficianul.

Anfang, der, *Anfänge*, începutul; *anfangen*, a începe; *der Anfänger*, începătorul; *anfangs*, *anfänglich*, la început.

Bedarf, der, trebuința, necesitatea; *bedürfen*, a avea trebuință, a avea nevoie; *bedürftig*, nevoiaș; *das Bedürfnis*, -se, trebuința.

Eigen, propriu; *die Eigenschaft*, -en, proprietatea, însușirea; *das Eigentum*, proprietatea; *der Eigentümer*, proprietarul; *eigentümlich*, propriu, curios; *eigentlich*, anume; *der Eigennutz*, egoismul; *eigennützig*, egoist; *eigenhändig*, cu mâna proprie;

die Eigenheit, particularitatea; *eigenmächtig*, arbitrar, fără permisiune; *die Eigenmächtigkeit*, -en, arbitrarul.

Administrez, verwalten; *administrațiune*, die Verwaltung, -en; *administrator*, der Verwalter, s.

Bine, gut, wohl; *binișor*, ziemlich gut; *a binecuvânta*, segnen; *a binevoi*, wohlwollen; *binevoitor*, wohlwollend.

Larg, weit, breit; *a lărgi*, erweitern; *lărgime*, die Weite, -n, Breite, -n; *lărgire*, die Erweiterung, -en.

Recunosc, wiedererkennen; *recunoscința*, die Erkenntlichkeit, -en, der Dank, es; *recunoscător*, erkenntlich, dankbar.

5. CONCLUZII

Modernizarea profundă, după model occidental, a societății și a culturii românești pe parcursul secolului al XIX-lea, care a avut ca efect îmbogățirea fără precedent a lexicului limbii române, se reflectă și în lexicografia germano-română a epocii.

Mai multe considerații generale formulate de Mircea Seche cu privirea la lexicografia bilingvă din secolul al XIX-lea sunt confirmate de analiza dicționarelor germano-române ale perioadei. Se confirmă, de exemplu, progresele constante înregistrate în privința inventarierii și a organizării materialului lexical, ceea ce explică înmulțirea, spre finalul secolului al XIX-lea, a dicționarelor de mari dimensiuni (Seche 1969: 290). Pe de altă parte, s-a remarcat o anumită „șablonizare” a unor opere lexicografice, din dorința de a corespunde unui anumit tip de nevoie practică; mai mult decât atât, dicționarele germano-române consacrate unor terminologii demonstrează că lexicografia bilingvă începe să își asume și rolul de instrument de informare profesională, în interiorul anumitor domenii (Seche 1969: 287–288). Putem adăuga, de asemenea, că numărul mare de *Dialoguri* bilingve și poliglote, asemănătoare ghidurilor de conversație din zilele noastre (multe republicate în mai multe ediții de-a lungul secolului al XIX-lea) reprezintă o dovadă în plus a succesului de care s-a bucurat în epocă lexicografia germano-română.

BIBLIOGRAFIE

- Budai-Deleanu 1970 = Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, introducere și note de Ion Gheție, București, Editura Științifică.
- Fränkel 1904 = Ludwig Fränkel, Haas, *Johann Gottfried*, în *Allgemeine Deutsche Biographie*. (*KaiserHanstein*), editor: Rochus von Liliencron, Leipzig, Duncker&Humboldt Verlag, p. 692–694.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Niculescu 1978 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții socioculturale*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Oprea, Nagy 2002 = Ioan Oprea, Rodica Nagy, *Istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Suceava, Editura Universității Suceava.

Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I. *De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică.

Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II. *De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică.

OBSERVATIONS ON SOME 19TH CENTURY GERMAN-ROMANIAN DICTIONARIES

ABSTRACT

The observations stated in this article focus on the composition of the word lists and the way of organizing the lexical material in some German-Romanian dictionaries from the 19th century. On the one hand, we analyse the role of German-Romanian dictionaries in putting into circulation and popularizing in Romanian a large number of Latin-Romanic neologisms. On the other hand, we focus on their different ways of organizing the dispersed lexical material by the separate registration of the polysemantic, or concentrated word meanings, by including words from an entire lexical family in the same lexicographic article.

Keywords: *literary language, German-Romanian lexicography, Latin-Romanic neologism, polysemy, lexical nesting.*